

understanding of the phenomenon, criteria for its study. It has been demonstrated that the structure of psychological health is presented in two-factor, multi-factor, level and segmental models. It is noted that existing generalizations of approaches to the study of psychological health do not take into account the entire spectrum of the scientists' views. The concept of psychological health and mental health is differentiated. General characteristics of the psychologically healthy personality are summarized.

Key words: *personality, psychological health, personal maturity, adaptation.*

Златова Людмила – аспірант кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

УДК 159.9. (355)

Зубовський Д. С.

СТРУКТУРА ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД

У науковій статті здійснено емпіричне дослідження наявності особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період та встановлено структуру його проявів. Вибіркова сукупність дослідження складалася з 297 військовослужбовці – учасників АТО. Результат експлораторного факторного аналізу та аналіз діаграми осцилу дозволили виділити три сфери (фактори) прояву посттравматичного зростання за методикою “Опитувальник посттравматичного зростання”: фактор №1 “Зміни в сприйнятті свого “Я”/ нові можливості, фактор №2 “Міжособистісні відносини”, фактор №3 “Життєва філософія”. Якісний аналіз відповідей респондентів за шкалою позитивних змін “Опитувальника змін у поглядах” дозволив встановити, що більше ніж 80% всіх учасників АТО погодилися з такими позитивними змінами у поглядах, як: пізнання світу, збільшення цінування друзів та рідних, більш рішуче досягнення успіху в житті.

Ключові слова: *посттравматичне зростання, учасники АТО, ветерани, бойові дії, психологічна травма.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день українське суспільство постало перед складним викликом – гібридною війною. Вона виходить за межі традиційних понять про збройний конфлікт, набуває комбінованого характеру, перетворюючись на клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за політико-економічне домінування над країною, за території, ресурси й фінансові потоки. У цій новій реальності існування нашого соціуму, як ніколи раніше, актуалізувалась потреба розуміння змін, які відбуваються на індивідуально-психологічному рівні життєтворення кожного учасника збройного конфлікту.

Традиційно, досвід збройного протистояння асоціювався з негативними психологічними змінами. Тривалий час вважалося, що участь у бойових діях здійснює виключно негативний вплив на особистість військовослужбовця, змінюючи її внутрішній світ, емоційні стани, цінності, погляди на життя тощо. Однак в останні роки у світовій психологічній науці спостерігається стрімка зміна парадигм. На противагу традиційній “патологізованій” парадигмі, все активніше протиставляється нова – позитивно орієнтована. З’являється все більше досліджень, у яких не лише констатується

деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання подібного досвіду.

У західній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє представлення у концепції посттравматичного зростання (posttraumatic growth). Піонери дослідження цього феномену Р.Тедескі та Л.Калхоун визначають посттравматичне зростання як “відчуття позитивних змін, унаслідок боротьби зі значною життєвою кризою” [16]. З огляду на певні теоретичні міркування, в цій науковій роботі терміни “посттравматичне зростання” та “особистісне зростання у посттравматичний період” будуть вживатись як синонімічні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З певною долею впевненості можна стверджувати, що поява позитивних трансформаційних змін серед військовослужбовців – учасників бойових дій є доволі поширеним та давнім явищем. Ще до початку цілеспрямованих наукових досліджень наявність подібних змін була відображена в сюжетах численних художніх творів, персонажі яких часто зазнавали кардинальних змін свого життя або своїх життєвих поглядів в результаті безпосередньої загрози життю. Подібні сюжети були найбільш популярними у західноєвропейській літературі по завершенні Першої світової війни.

Що стосується сучасних емпіричних досліджень відносно прояву посттравматичного зростання серед учасників бойових дій, то вони почали активно з'являтися у закордонній науковій літературі з 2005 року. Як правило ці дослідження здійснювалися американськими вченими та фокусувалися на ветеранах збройних сил США, які приймали участь у таких конфліктах як: війна в Перській затоці, війна в Іраку, та операція “Нескорена свобода” [5;6;9]. Щоправда, існує також декілька емпіричних робіт ізраїльських вчених, присвячених ветеранам війни Судного дня та датських вчених, присвячених ветеранам операція “Нескорена свобода” [14;15].

Доволі широке висвітлення у вищезазначених роботах отримали психологічні (диспозиційні риси особистості, типи когнітивного опрацювання досвіду) та соціально-психологічні (соціальна підтримка, умови життя) детермінанти зростання у посттравматичний період [1;16]. Окрім цього, в серії нещодавніх емпіричних робіт було переконливо продемонстровано клінічну цінність посттравматичного зростання як терапевтичного компонента профілактики суїциду серед учасників бойових дій [4].

На даний час відомо, що посттравматичне зростання охоплює значну кількість аспектів відновлення та трансформації особистості в результаті переживання травматичної події. Так деякі науковці (Р.Тедескі, Л.Калхоун) констатують наявність п'яти сфер прояву посттравматичного зростання: поява нових можливостей, збільшення сили особистості, покращення взаємостосунків з іншими, зміна у поглядах на життя та позитивні зміни у духовній сфері [16]. Щоправда низка проведених крос-культурних досліджень свідчать, що вищезазначена п'ятифакторна модель є доволі чутливою до соціальних чинників та не завжди відтворюється в різних культурних контекстах [13;17]. З огляду на це, на сьогоднішній день найчастіше виділяють три основні сфери посттравматичного зростання: 1) позитивні зміни в сприйнятті себе (сприйнятті свого “Я”), 2) позитивні зміни у міжособистісних стосунках, 3) поява більш інтегрованої життєвої філософії, світогляду [1].

Не зважаючи на значні наукові напрацювання закордонних дослідників, на нашу думку, здійснювати пряму екстраполяцію визначених ними закономірностей на вибірку військовослужбовців ЗС України, які брали участь у бойових діях на сході України, є не зовсім правильним. Особливості гібридної війни, що триває на сході України, створили нові умови ведення бойових дій та як наслідок багато в чому

абсолютно специфічні види травматичного впливу. Крім цього, реалії соціально-політичної ситуації в нашій країні, обумовили виникнення значної кількості, соціально-психологічних чинників реадаптації та психологічного відновлення учасників бойових дій неприяманних іншим конфліктам.

З огляду на вищезазначені аргументи, **метою** цієї статті було здійснити емпіричне дослідження наявності особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період та встановлено структуру його проявів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Формування вибіркової сукупності проводилося у період з липня по грудень 2017 року за допомогою двох підходів: Інтернет опитування та традиційне (аналогове) опитування з використанням паперових бланків. Кінцева вибірка сукупність дослідження складалася з 297 військовослужбовці – учасників АТО: 278 чоловіків та 21 жінка (93,7% та 6,3% відповідно). Віковий діапазон для вибіркової сукупності коливався від 19 років до 54 років.

Рівень прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період оцінювався за допомогою україномовної версії “Опитувальника посттравматичного зростання” та україномовної версії “Опитувальника змін у поглядах” (шкала позитивні зміни) [8;17].

Першочергово було проаналізовано дані, отримані за допомогою методики “Опитувальник посттравматичного зростання”. Середнє значення загального балу методики для вибірки учасників АТО знаходилось на рівні $M = 61,6$; стандартне відхилення $SD = 17,88$ (Таблиця 1).

Таблиця 1

Середні значення та стандартні відхилення посттравматичного зростання військовослужбовців учасників АТО

Назва психодіагностичної методики	Середнє значення (M)	Стандартне відхилення (SD)	Максимальне значення	Мінімальне значення
“Опитувальник посттравматичного зростання”	$M = 61,6$	$SD = 17,88$	1	99
“Опитувальник змін у поглядах” (позитивні зміни)	$M = 42,09$	$SD = 7,62$	20	59

Встановлений у нашому дослідженні показник середнього значення загального балу методики “Опитувальник посттравматичного зростання” вказує на доволі високий рівень особистісного зростання військовослужбовців учасників АТО у порівнянні з учасниками інших збройних конфліктів. Так, показник середнього значення посттравматичного зростання учасників АТО істотно перевищував середнє значення посттравматичного зростання військовослужбовців США, що брали участь у операціях “Іракська свобода” та “Нескорена свобода” [5;9]. Крім цього, встановлений рівень посттравматичного зростання військовослужбовців учасників АТО практично в два рази перевищував рівень посттравматичного зростання солдатів піхоти Королівської армії Нідерландів, що брали участь у Іракській війні ($M = 38.78$ (19.40) та ветеранів збройних сил Великобританії з діагнозом ПТСР ($M = 32.6$ (3,5) [6;12].

Доволі високий рівень особистісного зростання учасників АТО також підтверджується середнім значенням шкали позитивних змін методики “Опитувальник змін у поглядах”. Зокрема, для вибірки учасників АТО цей показник знаходився на рівні $M = 42,09$; $SD = 7,62$.

Для встановлення структури сфер прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період нами було використано два підходи:

- якісний аналіз факторних компонентів методики “Опитувальник посттравматичного зростання”, отриманих в результаті експлораторного факторного аналізу.

- якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання: *“Не дивлячись на всі можливі проблеми та турботи, зумовлені участю в АТО, чи бачите Ви будь-які можливі вигоди, здобутки або переваги в цьому досвіді? Якщо так, то які саме?”*.

Результат експлораторного факторного аналізу та аналіз діаграми осипу дозволили виділити три сфери (фактори) прояву посттравматичного зростання за методикою “Опитувальник посттравматичного зростання”. Кожен фактор пояснює свій відсоток дисперсії. Зокрема, фактор №1 пояснював 23,8% дисперсії, фактор №2 пояснював 16,4% дисперсії, фактор №3 пояснював 12,6% дисперсії.

Виходячи з статистичних показників навантаження кожного окремого пункту методики, встановлена факторна структура може бути проінтерпретована наступним чином:

Фактор №1 “Зміни в сприйнятті свого “Я”/ нові можливості. Середнє значення та стандартне відхилення для цього фактору знаходилися на рівні: $M = 31,54$; $SD = 9,6$. Цей фактор включав у себе твердження №14 *“Я відчуваю появу нових можливостей, які раніше були мені недоступними”* (навантаження 0,80); твердження №11 *“Я можу зробити своє життя кращим”* (навантаження 0,75); твердження №12 *“Я більшою мірою здатний приймати речі такими, якими вони є насправді”* (навантаження 0,71); твердження №7 *“Я направив своє життя по новому шляху”* (навантаження 0,66); твердження №17 *“Я більш охоче намагаюсь змінювати речі, що потребують змін”* (навантаження 0,63); твердження №10 *“Я став краще усвідомлювати, що можу справлятися з труднощами/стресом”* (навантаження 0,63); твердження №3 *“У мене з’явилися нові інтереси”* (навантаження 0,60); твердження №19 *“Я з’ясував, що я сильніший, ніж вважав”* (навантаження 0,58); твердження №13 *“Я більше ціную кожен день свого життя”*, (навантаження 0,56); твердження №4 *“Я відчув більшу впевненість у собі та своїх силах”* (навантаження 0,55).

Виходячи з якісного аналізу тверджень, які сформували цей фактор, можна прийти до висновку, що він описує позитивні зміни в сфері сприйняття військовослужбовцем власного “Я”, появу нових можливостей та збільшення сили особистості, появу відчуття внутрішньої когерентності.

Слід констатувати, що зміни у самосприйнятті є доволі поширеним результатом істотного руйнування базових уявлень про світ, що цілком узгоджується з соціально-когнітивною теорією травми Р. Янофф-Бульман [7]. Зокрема, зустріч зі значними життєвими викликами, такими як збройне протистояння, може спродукувати зростання відчуття того, що особа пройшла перевірку на власну силу та непохитність. Зваживши все, людина здатна зрозуміти, що вона пережила найгірше, і що тепер в її житті навряд виникнуть ситуації, з якими вона не здатна впоратись.

Так, проведений якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дозволив виділити наступні когерентні

за спрямуванням твердження: 1) “*Став морально сильнішим*”; 2) “*Більше впевненості в своїх силах*”; 3) “*Набрався бойового досвіду*”; 4) “*Це зробило мене сильнішим, більш стійким до стресових ситуацій*”; 5) “*Після самостійної реабілітації я став на порядок більш ефективним у роботі, легко долаю переешкоди, які раніше мене спиняли*”; 6) “*Зменшив вплив слабких сторін свого характеру*”; 7) “*Війна як ініціація кожного чоловіка*”; 8) “*Виявилось, що я сміливіша, ніж думала*”; 9) “*Вміння працювати в надстресових ситуаціях та швидко приймати рішення*”; 10) “*У стресових ситуаціях можу раціонально розставити пріоритети*”; 11) “*Я бачу в цьому безцінний досвід та переконався, що не кожен може ходити в розвідку. Тобто я став більш міцний духом і можу з гордістю сказати - я захищав свою країну*”.

Крім цього, у закордонній науковій літературі зазначається, що деякі особи повідомляють про появу нових можливостей в житті, розвиток нових інтересів, нових видів діяльності та знаходять новий шлях у житті. У відношенні учасників АТО це може характеризуватись появою чіткої соціальної та політичної позиції, загостренням почуття справедливості та неприйняття двозначних трактувань соціальних норм. На сьогоднішній день учасниками АТО було започатковано низку соціальних проєктів та створено значну кількість різноманітних громадських організацій.

Так, когерентними з вищевказаним тлумаченням цієї сфери прояву особистісного зростання можуть бути наступні повідомлення військовослужбовців учасників АТО: 1) “*Я чітко побачив мету своєї діяльності*”; 2) “*Рішення не займатись неулюбленою справою*”; 3) “*Зміна пріоритетів в житті*”; 4) “*Жити по-новому, хочу мати свою справу*”; 5) “*Я зрозумів, що не хочу робити. Наприклад, не хочу сидіти в офісі і працювати на когось. Я не буду робити безглузду роботу*”; 6) “*Зрозумів, що втрачаю час, який є найціннішим в житті. Не повернувся на попередню роботу. Хочу відкрити соціальний бізнес*”.

Фактор №2 “Міжособистісні відносини”. Середнє значення та стандартне відхилення для цього фактору знаходилися на рівні: $M = 17,75$; $SD = 7,05$. Цей фактор включав у себе твердження № 21 “*Я став більше визнавати, що маю потребу в інших людях*” (навантаження 0,77); твердження № 15 “*У мене з'явилось більше співчуття до інших*” (навантаження 0,74); твердження № 16 “*Я докладаю більше зусиль для налагодження та збереження взаємовідносин з іншими*” (навантаження 0,70); твердження № 8 “*Я відчуваю значну близькість з оточуючими*” (навантаження 0,69); твердження № 20 “*Я багато дізнався про те, якими чудовими бувають люди*” (навантаження 0,62); твердження № 9 “*Я легше виражаю свої емоції*” (навантаження 0,44); твердження № 6 “*Я зрозумів, що можу покластися на людей у випадку потрапляння в небезпеку*” (навантаження 0,40).

Виходячи з якісного аналізу тверджень, які сформували цей фактор, можна прийти до висновку, що він описує позитивні зміни в сфері міжособистісних відносин.

Цілком зрозуміло, що моменти життєвих випробувань здатні призвести до затухання, втрат та деколи руйнування важливих міжособистісних взаємовідносин, однак, в певних випадках, наслідки подолання травми також можуть продукувати значимі позитивні зміни у стосунках людини. Одна з цих змін проявляється в тому, як особа, що пережила життєву кризу, починає цінувати присутність певних соціальних взаємовідносин або ж більше проявляє співчуття до інших осіб, які також страждають. Це почуття можна яскраво проілюструвати крилатим висловом англійського поета Дж. Дона: “Немає людини, яка би була наче Острів, сама собою, кожна людина є частиною Материка, частиною Суходолу”. Крім цього, в науковій літературі констатується, що особи, які пережили важкі життєві випробування, відзначають у собі здатність бачити

справжню сутність взаємовідносин. Тобто відбувається процес перевірки та переформатування дотравматичних соціальних контактів – особа дізнається, хто її справжні друзі, і ті, які залишилися, стають для неї набагато ближчими. Учасники АТО часто зазначають, що в результаті участі у збройному конфлікті зуміли переоцінити значення поняття «дружба». Багато військовослужбовців вказують на те, що ті дружні зв'язки, які сформувались у них з побратимами, є найміцнішими з усіх, що існували у їхньому житті.

Так, якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дозволив виділити наступні когерентні з вищевказаним твердження: 1) *“Напевно, в першу чергу, можна відмітити - це довіра до свого товариша, а також згуртованість підрозділу”*; 2) *“Більш об'єктивна оцінка людей”*; 3) *“Найкращі здобутки на війні, звісно, друзі, побратими. Таких у цивільному житті не знайти”*; 4) *“З'ясувалося, хто дійсно людина, а хто так - тільки образ людини”*; 5) *“Відсіювання з кола спілкування тих, для кого важливі інші речі”*; 6) *“Я почав більше цінувати сім'ю та надавати перевагу сімейним цінностям”*; 7) *“Єдність з побратимами”*; 8) *“Познайомився з чудовими людьми, яких в цивільному житті просто не зустрів би”*.

Фактор №3 «Життєва філософія». Середнє значення та стандартне відхилення для цього фактору знаходилися на рівні: $M = 12,27$; $SD = 4,22$. Цей фактор включав у себе: твердження №1 *“У мене змінилися пріоритети стосовно того, що важливо в житті”* (навантаження 0,66); твердження №5 *“Я став краще усвідомлювати духовні цінності”* (навантаження 0,64); твердження № 18 *“Мої релігійні вірування посилилися”* (навантаження 0,59); твердження *“Я набагато краще усвідомлюю цінність власного життя”* (навантаження 0,56).

Виходячи з якісного аналізу запитань, які сформували цей фактор, можна прийти до висновку, що він описує позитивні зміни у філософії життя: пріоритети, розуміння світу та себе, духовність.

У науковій літературі з тематики посттравматичного зростання часто зазначається, що зміна розуміння того, що має найбільш важливе значення, є одним із ключових елементів зміни загальної філософії життя, який особа може переживати як власний психологічний розвиток. Наприклад, в результаті можливості втратити власне життя в ситуації збройного протистояння, ціль накопичити мільйон доларів може стати менш важливою, ніж відносини з сім'єю або проживання кожного дня в повну силу. Загальний спосіб, в який може переживатися зміна в пріоритетах, є зміна позиції тих речей, що раніше вважалися незначними. Ті цілі та завдання, які здавалися до кризи надзвичайно важливими, втрачають значення, а інші, навпаки, виходять на передній план.

Так, якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дозволив виділити наступні когерентні з вищевказаним твердження: 1) *“Переосмислення задач на майбутнє і цінності часу”*; 2) *“Я повністю переглянув своє відношення до світу та родини. Я почав поважати себе та почав займатись спортом”*; 3) *“Навчився виживати у будь-яких умовах з відчуттям любові”*; 4) *“Змінився сенс життя”*; 5) *“Тепер маю можливість переглянути минуле життя і рішуче відкинути все, що заважало”*; 6) *“Прожив не дарма життя”*; 7) *“Переосмислення цінностей життя”*; 8) *“Переоцінка пріоритетів, шанування насправді важливих речей”*; 9) *“Я поборов свій страх і побачив, що є життя і мабуть прийшов до розуміння – навіщо воно”*; 10) *“Почав цінувати всі моменти життя”*.

Для того, щоб здійснити порівняльний аналіз вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання учасників АТО, нами було здійснено уніфікацію сирих балів, отриманих за кожним із факторів. Так як кожен фактор формувався на основі різної кількості тверджень, ми здійснили перетворення сирих балів за допомогою застосування корегуючи коефіцієнтів (2,5; 1,7; 1) пропорційних кількості запитань в кожному факторові. Аналіз вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання серед учасників АТО засвідчив, що найбільшого вираження досягає фактор №1 “Зміни у сприйнятті свого «Я»/ нові можливості”. Найменшу вираженість серед учасників АТО проявив фактор №2 “Міжособистісні відносини” (Рис.1).

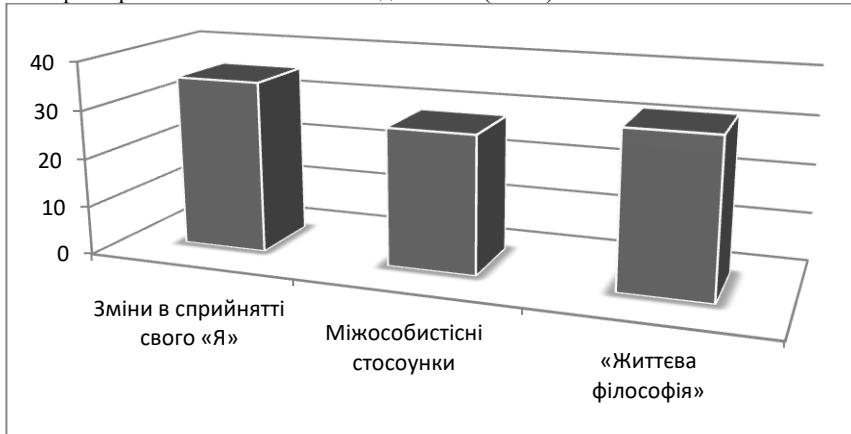

Рис. 1. Аналіз вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання серед учасників АТО

Вищевказані емпіричні результати цілком узгоджуються з даними, отриманими у дисертаційному дослідженні Тімченка В.О., що було присвячено вивченню психологічних наслідків перебування рятувальників у зоні проведення АТО.

Зокрема, найбільш вираженою ознакою посттравматичного зростання серед рятувальників після повернення із зони локального збройного конфлікту також була “сила особистості” (M=85,15).

Найменш вираженим був фактор “Ставлення до інших” (M=30,50) [2]. Окрім цього, встановлене у нашому дослідженні позитивних змін у сфері “Зміни в сприйнятті свого «Я»/ нові можливості” певним чином перекликають з емпіричними даними дослідження Шестопалова Л. Ф., Кожевнікова В. А., Бородавко О. О. [3]. Зокрема, науковцями при вивченні учасників АТО без ознак психопатологічних порушень, за допомогою “Шкали базисних переконань”, було встановлено, що в їх структурі базових переконань домінує висока оцінка цінності власного “Я”.

Для того, щоб детально відобразити структуру прояву особистісного зростання учасників АТО, нами, окрім вищезазначених процедур, також було здійснено якісний аналіз відповідей респондентів за шкалою позитивних змін “Опитувальника змін у поглядах”.

Частка тих військовослужбовців, які хоча б частково погодилися з кожним із одинадцяти позитивних тверджень, представлена у таблиці 3.1 та Рис.3.

Таблиця 2

Частка військовослужбовців, що повідомили про позитивні зміни в результаті досвіду участі в АТО

№	Текст твердження	%
1	Я відчуваю себе людиною, яка пізнала життя	86%
2	Я тепер значно більше ціную своїх друзів та рідних	85%
3	Тепер я більш рішуче добиваюся успіху в житті	84%
4	Тепер я проживаю кожен день в повну силу	69%
5	Я ставлюсь до кожного дня як до подарунку	65%
6	Я більше не відчуваю тривоги і страху, коли думаю про смерть	63%
7	Тепер я більше ціную людей	60%
8	Я став краще розуміти інших та терпиміше до них ставитись	56%
9	Я не сприймаю людей або речі навколо мене як щось звичайне	50%
10	Я більше не сприймаю життя як звичайну даність	45%
11	Тепер я значно більше вірю в людей	46%

Як видно з даних, представлених у Таблиці 2, більше ніж 80% всіх учасників АТО погодилися з такими позитивними змінами у поглядах, як: пізнання світу, збільшення цінування друзів та рідних, більш рішуче досягнення успіху в житті. Ці три твердження повністю відповідають фактору №1 “Зміни в сприйнятті свого «Я”/ нові можливості” та фактору №2 “Міжособистісні відносини” з вищевказаного аналізу даних методики “Опитувальник посттравматичного зростання”.

Крім цього, більш ніж 60% респондентів нашого дослідження погоджувалися з такими позитивними змінами у поглядах, як: початок проживання кожного дня в повну силу, ставлення до кожного дня як до подарунку, відсутність тривоги та страху при роздумуванні про смерть. Ці три твердження доволі тісно пов'язані з фактором №3 “Життєва філософія” методики “Опитувальник посттравматичного зростання”.

Щоправда, не зважаючи на всі вищевказані дані про наявність ознак посттравматичного зростання серед учасників АТО та структури його прояву, слід констатувати, що окремі військовослужбовці учасники АТО повідомляли про негативні зміни у своїх поглядах на життя.

Таблиця 3

**Емпіричні досліджень, в яких використовувався
“Опитувальник змін у поглядах”**

Автори дослідження	Рік	Група досліджувані x	Середнє значення Mean (SD)
S. Joseph, R. Williams, W. Yule	1993 р.	Жертви корабельної катастрофи	33,52 (13,59)
Zang Y., N. Hunt, T. Cox,	2002 р.	Діти-жертви землетрусу	34.13 (12.25)

P. A. Linley, S. Joseph, R. Cooper, S. Harris, C. Meyed	2003 р.	Свідки (телеглядачі) трагедії 11 вересня	23.97 (7.97)
P. A. Linley, S. Joseph, K. Loumidis	2005 р.	Психотерапев ти	23.31 (7.24)
S. Joseph, P. A. Linley, L. Andrews	2005 р.	Особи, що пережили травматичні події	32.75 (12.02)
S. Joseph, P. A. Linley, L. Andrews	2005 р.	Медсестри	26.80 (10.78)
P. A. Linley, S. Joseph	2005 р.	Співробітник и бюро ритуальних послуг	26.62 (8.60)

Зокрема, середнє значення шкали негативних змін “Опитувальника змін у поглядах” для вибірки учасників АТО знаходиться на рівні $M = 34,85$ ($SD = 10,55$). Цей показник негативних змін є доволі високим в порівнянні з даними закордонних емпіричних досліджень, в яких “Опитувальник змін у поглядах” використовувався в якості основного психодіагностичного інструментарію [8;10;11].

Зокрема, у більшості наведених досліджень (Таблиця 3), середнє значення негативних змін у поглядах було помітно нижчим, ніж серед учасників АТО. На нашу думку, ця різниця у середніх значеннях методики цілком адекватно відображає силу травматичного впливу участі в бойових діях. Зокрема, у закордонних дослідженнях значно нижчі показники негативних змін у поглядах були зафіксовані у таких вибірках, як: телевізійні свідки теракту 11 вересня - $M = 23.97$ ($SD = 7.97$), терапевти, що в силу свого професійного спрямування активно співпрацюють з травмованими особами - $M = 23.31$ ($SD = 7.24$), медсестри - $M = 26.80$ ($SD = 10.78$), співробітники бюро ритуальних послуг - $M = 26.62$ ($SD = 8.60$). Ці особи не переживали травматичних ситуацій, що представляли безпосередню загрозу для їх життя.

У свою чергу, у дослідженнях осіб, травматична ситуація яких була безпосередньо пов’язана з такою небезпекою, середні значення шкали негативних змін “Опитувальника змін у поглядах” були майже ідентичними до встановлених серед учасників АТО. Зокрема, для жертви корабельної катастрофи на судні “Юпітер” середні значення були на рівні $M = 33,52$ ($SD = 13,59$), дітей жертв землетрусу $M = 34,13$ ($SD = 12,25$), дорослих осіб, що пережили різного роду травматичні події, $M = 32,75$ ($SD = 12,02$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи наведені у науковій роботі дані, можна констатувати, що військовослужбовці учасники АТО демонструють доволі високий рівень особистісного зростання у посттравматичний період. Цей рівень посттравматичного зростання помітно перевищує показники ветеранів інших збройних конфліктів. Крім того, особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період проявляється в трьох основних сферах: “Зміни в сприйнятті свого «Я»/ нові можливості, “Міжособистісні відносини”, “Життєва філософія”.

Література

1. Джозеф С. Что нас не убивает. Новая психология посттравматического роста / С. Джозеф [пер. с англ. И.Ющенко]. – М.: Карьера Пресс, 2015. – 352 с.
2. Тімченко В.О. Психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Тімченко Володимир Олександрович –Х., 2017. - 275 с.
3. Шестопалова, Л.Ф. Дослідження трансформації індивідуально-психологічних особливостей комбатантів, які перебували у зоні АТО / Л. Ф. Шестопалова, В. А. Кожевнікова, О. О.Бородавко // Український вісник психоневрології - 2017. – 25.- С.162-162.
4. Bush, N. E. Posttraumatic growth as protection against suicidal ideation after deployment and combat exposure / N. E. Bush, N. A. Skopp, R. McCann, D. D. Luxton // *Military medicine* – 2011– № 11. – Vol. 176.– P. 1215-1222
5. Currier, J. M. Cognitive processing of trauma and attitudes toward disclosure in the first six months after military deployment / J. M. Currier, R. Lisman, J. Irene Harris, R. Tait, C. R. Erbes // *Journal of clinical psychology*. – 2013– № 3. – Vol. 69.– P. 209-221.
6. Engelhard, I. M. Changing for better or worse? Posttraumatic growth reported by soldiers deployed to Iraq / I. M. Engelhard, M. Lommen, M. Sijbrandij // *Clinical Psychological Science* . – 2015– № 3. – Vol. 5.– P. 789-796.
7. Janoff-Bulman R. Rebuilding shattered assumptions after traumatic life events: coping processes and outcomes. / In: C.R.Snyder (Ed.) *Coping: The psychology of what works*. - N.Y. Oxford University Press, 1998. – 305 p.
8. Joseph, S., Assessing positive and negative changes in the aftermath of adversity: psychometric evaluation of the changes in outlook questionnaire / S. Joseph, P. A. Linley, L. Andrews, G. Harris, B. Howle, C. Woodward, M. Shevlin // *Psychological assessment*. - 2005 – №1. – Vol. 17. – P. 70-80.
9. Lee, J. A. Confirmatory factor analysis of the Posttraumatic Growth Inventory with a sample of soldiers previously deployed in support of the Iraq and Afghanistan wars./ J. A. Lee, D. D. Luxton, G. M. Reger, G. A. Gahm // *Journal of Clinical Psychology*. – 2010 – № 7. – Vol. 66. – P. 813-819.
10. Linley, P. A. Positive and negative changes following vicarious exposure to the September 11 terrorist attacks / P. A. Linley, S. Joseph, R. Cooper, S. Harris, C. Meyer // *Journal of Traumatic Stress* – 2003– №5. – Vol. 16. – P. 481-485.
11. Linley, P. A., Trauma work, sense of coherence, and positive and negative changes in therapists / P. A. Linley, J. Stephen, L. Konstantinos // *Psychotherapy and Psychosomatics* – 2005 – №3. – Vol. 74. – P. 185-188.
12. Murphy, D. Post-traumatic growth among the UK veterans following treatment for post-traumatic stress disorder. / D. Murphy, E. Palmer, R. Lock, W. Busuttil // *Journal of the Royal Army Medical Corps*. – 2017 – № 2. – Vol. 163. – P. 140-145.
13. Powell, S., Posttraumatic growth after war: A study with former refugees and displaced people in Sarajevo / S. Powell, R. Rosner, W. Butollo, R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Journal of clinical psychology*. - 2003. - Vol. 59- № 1. - P. 71-83.
14. Solomon, Z. Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among Israeli ex-pows // Z. Solomon, R. Dekel / *Journal of Traumatic Stress*. – 2007. – № 7. – Vol. 20. – P. 303-312.
15. Staugaard, S. R., Centrality of positive and negative deployment memories predicts posttraumatic growth in Danish veterans // S. R. Staugaard, K. B. Johannessen / *Journal of clinical psychology*. – 2015. – № 4. – Vol. 71. – P. 362-377.

16. Tedeschi, R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Psychological Inquiry*. – 2004. – № 1. – Vol. 15.– P. 1–18.
17. Ho, S. M. Posttraumatic growth in Chinese cancer survivors / S. M. Ho, C. L. Chan, R. T. Ho // *Psycho-Oncology* -2004. - Vol. 6. - №13 - P. 377-389.

Транлітерація

1. Dzhozef S. CHto nas ne ubivaet. Novaya psihologiya posttravmaticheskogo rosta / S. Dzhozef [per. s angl. I.YUshchenko]. – M.: Kar'era Press, 2015. – 352 s.
2. Timchenko V.O. Psihologichni naslidki perebuвання ryatuval'nikov u zoni provedennya antiteroristichnoї operacii: dis. ... kand. psih. nauk: 19.00.09 / Timchenko Volodimir Oleksandrovich –H., 2017. - 275 s.
3. SHESTopalova, L.F. Doslidzhennya transformacii individual'no-psihologichnih osoblivostej kombataniv, yaki perebuвали u zoni ATO / L. F. SHESTopalova, V. A. Kozhevnikova, O. O.Borodavko // *Ukrains'kij visnik psihonevrologii* - 2017. – 25.- S.162-162.
4. Bush, N. E. Posttraumatic growth as protection against suicidal ideation after deployment and combat exposure / N. E. Bush, N. A. Skopp, R. McCann, D. D. Luxton // *Military medicine* – 2011– № 11. – Vol. 176.– P. 1215-1222
5. Currier, J. M. Cognitive processing of trauma and attitudes toward disclosure in the first six months after military deployment / J. M. Currier, R. Lisman, J. Irene Harris, R. Tait, C. R. Erbes // *Journal of clinical psychology*. – 2013– № 3. – Vol. 69.– P. 209-221.
6. Engelhard, I. M. Changing for better or worse? Posttraumatic growth reported by soldiers deployed to Iraq / I. M. Engelhard, M. Lommen, M. Sijbrandij // *Clinical Psychological Science* . – 2015– № 3. – Vol. 5.– P. 789-796.
7. Janoff-Bulman R. Rebuilding shattered assumptions after traumatic life events: coping processes and outcomes. / In: C.R.Snyder (Ed.) *Coping: The psychology of what works*. - N.Y. Oxford University Press, 1998. – 305 p.
8. Joseph, S., Assessing positive and negative changes in the aftermath of adversity: psychometric evaluation of the changes in outlook questionnaire / S. Joseph, P. A. Linley, L. Andrews, G. Harris, B. Howle, C. Woodward, M. Shevlin // *Psychological assessment*. - 2005 – №1. – Vol. 17. – P. 70-80.
9. Lee, J. A. Confirmatory factor analysis of the Posttraumatic Growth Inventory with a sample of soldiers previously deployed in support of the Iraq and Afghanistan wars./ J. A. Lee, D. D. Luxton, G. M. Reger, G. A. Gahm // *Journal of Clinical Psychology*. – 2010 – № 7. – Vol. 66. – P. 813-819.
10. Linley, P. A. Positive and negative changes following vicarious exposure to the September 11 terrorist attacks / P. A. Linley, S. Joseph, R. Cooper, S. Harris, C. Meyer // *Journal of Traumatic Stress* – 2003– №5. – Vol. 16. – P. 481-485.
11. Linley, P. A., Trauma work, sense of coherence, and positive and negative changes in therapists / P. A. Linley, J. Stephen, L. Konstantinos // *Psychotherapy and Psychosomatics* – 2005 – №3. – Vol. 74. – P. 185-188.
12. Murphy, D. Post-traumatic growth among the UK veterans following treatment for post-traumatic stress disorder. / D. Murphy, E. Palmer, R. Lock, W. Busuttill // *Journal of the Royal Army Medical Corps*. – 2017 – № 2. – Vol. 163. – P. 140-145.
13. Powell, S., Posttraumatic growth after war: A study with former refugees and displaced people in Sarajevo / S. Powell, R. Rosner, W. Butollo, R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Journal of clinical psychology*. - 2003. - Vol. 59- № 1. - P. 71-83.

14. Solomon, Z. Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among Israeli ex-pows // Z. Solomon, R. Dekel / Journal of Traumatic Stress. – 2007. – № 7. – Vol. 20. – P. 303-312.
15. Staugaard, S. R., Centrality of positive and negative deployment memories predicts posttraumatic growth in Danish veterans // S. R. Staugaard, K. B. Johannessen / Journal of clinical psychology. – 2015. – № 4. – Vol. 71. – P. 362-377.
16. Tedeschi, R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry. – 2004. – № 1. – Vol. 15.– P. 1–18.
17. Ho, S. M. Posttraumatic growth in Chinese cancer survivors / S. M. Ho, C. L. Chan, R. T. Ho // Psycho-Oncology -2004. - Vol. 6. - №13 - P. 377-389.

Zubovskiy D. S.

STRUCTURE OF PERSONALIZED GROWTH OF “ATO” PARTICIPANTS IN THE POSTTRUMATIC PERIOD

In the scientific article an empirical study of the presence of the personality development of “ATO” participants in the posttraumatic period was performed and the structure of its manifestations was established. The sample of the study consisted of 297 military personnel “ATO” participants: 278 men and 21 women (93,7% and 6,3% respectively). The age range for the sample population ranged from 19 years to 54 years. The level of manifestation of personal growth of “ATO” participants in the posttraumatic period was assessed using the Ukrainian version of the “Posttraumatic Growth Inventory” (PTGI) and the Ukrainian version of the “Changes in Outlook Questionnaire” (positive scale).

The average value of the total score of the “Posttraumatic Growth Inventory” (PTGI) for the sample of “ATO” participants was at the level $M = 61.6$; $SD = 17, 88$. The average value of the scale of positive changes in the “Changes in Outlook Questionnaire” (positive scale) was at the level $M = 42,09$; $SD = 7.62$.

The result of exploratory factor analysis and analysis of the “scree-plot” analysis allowed to distinguish three spheres (factors) of the posttraumatic growth after the “Posttraumatic Growth Inventory” (PTGI). Each factor explains its percentage of dispersion. In particular, Factor № 1 explained 23,8% dispersion, Factor № 2 explained 16,4% dispersion, Factor № 3 explained 12,6% dispersion. Based on the statistics of the load of each individual point of the methodology, the established factor structure can be interpreted as follows: factor №1 “Changes in the perception of their “Self”/ new opportunities, factor №2 “Interpersonal relationships”, factor №3 “Life philosophy”. Analysis of the severity of the three areas of posttraumatic growth among “ATO” participants showed that the greatest expression is the factor №1 “Changes in the perception of his “Self” / new opportunities”. The least pronounced among “ATO” participants was the factor № 2 “Interpersonal relations”.

Key words: posttraumatic growth, “ATO” participants, veterans, military action, psychological trauma.

Зубовський Д. С. – науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ.